
Recenze

Dušan Coufal: Turnaj víry

Polemika o kalich na basilejském koncilu 1431–1433

Edice: Studie a prameny k dějinám myšlení v českých zemích. Svazek 20. Praha, Filosofia 2020. 650 s.

Nepřehledné a zdánlivě nepřeborné množství pramenů nejednou vyvolává respekt i v případě, že se váže k vědecky významnému problému. Představa, kolik času a energie si jeho studium vyžádá, odrazuje řadu badatelů, kteří se raději spokojí s promyšlením a reinterpretací dosavadních, byť neúplných poznatků. Tak tomu dlouho bylo i v případě jednání husitské reprezentace s basilejským koncilem o uznání čtyř artikulů pražských, zvláště přijímání eucharistie sub utraque specie. Bez dohody v této stěžejní otázce nepřicházelo v úvahu ukončení husitské revoluce, a tím ani nastolení míru, resp. modu vivendi mezi husity a okolním světem.

V uplynulém desetiletí se naštěstí začalo blýskat na lepší časy, především zásluhou Františka Šmahela, zabývajícího se kompakťáty, tj. vlastním narovnáním mezi husity a koncilem,¹ a Dušana Coufala, který ve své předchozí knize detailně vylíčil evropský rozměr sporu o kalich v letech 1414–1431. Tím si vytvořil nezbytný předpoklad pro detailní analýzu vrcholné fáze polemiky, střídavě probíhající v Basileji a v Praze.² Masy vydaných i nevydaných textů se nezalekl a cílevědomě se jimi prokousal, což ocení každý, kdo se někdy probíral rozsáhlými edicemi a kdo ví, jakou jazykovou a paleografickou zdatnost vyžaduje práce s pozdně středověkými teologickými a filosofickými manuskripty. Pouze pro orientaci uvádím, že autor prostudoval více než sto edic a rovněž pětadvacet rukopisných pojednání, uložených v zahraničních i českých fondech a donedávna unikajících badatelské pozornosti. To by však samo o sobě nestačilo, kdyby nedisponoval hlubokými znalostmi dobových teologických problémů i širokého dějinného kontextu.

1 Šmahel, F., *Basilejská kompakťata. Příběh deseti listin*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2011; týž, *Die Basler Kompaktaten mit den Hussiten (1436). Untersuchung und Edition (Monumenta Germaniae Historica. Studien und Texte. Band 65)*. Wiesbaden, Harrassowitz Verlag 2019. Problému se dotýkají i četné dílčí studie Adama Pálky věnované Martinu Lupáčovi, jednomu z hlavních husitských vyjednávačů s basilejským koncilem.

2 Coufal, D., *Polemika o kalich mezi teologií a politikou 1414–1431. Předpoklady basilejské disputace o prvním z pražských artikulů*. Praha, Kalich 2012.

K přednostem Coufalovy publikace nesporně náleží chvályhodná tematická koncentrace na otázku laického kalicha, minimum digresí i svižný kultivovaný výklad, programově se opírající o primární prameny pragmatické, historiografické i denkové povahy a jen v nezbytné míře přihlížející k sekundární literatuře. Čtivý styl se však nepodařilo udržet rovnoměrně. Autor ho lépe uplatnil v chronologicky koncipovaných pasážích, rytmizovaných životopisnými medailony hlavních aktérů věroučného i diplomatického klání (na straně koncilu kardinál Giuliano Cesarini, Ivan Stojković z Dubrovníka, Jan Nider, Thomas Ebendorfer z Haselbachu, Jindřich Kalteisen, Jan Palomar, Mikuláš Kusánský, Heymerik de Campo i někteří další, v husitských řadách zejména Jan Rokycana). Poněkud méně úspěšný byl v obsáhlých partiích citujících, parafrázujících, interpretujících a objasňujících stanoviska jednotlivých diskutérů i názorové diference, mnohdy toliko subtilní povahy. Uživatelé knihy to však spíše ocení, neboť díky zvolenému přístupu se seznámí s obsahem desítek textů, k nimž by se jinak obtížně dostávali. Jak velké pramenné bohatství tu Coufal zpracoval a předložil vědecké veřejnosti, pochopí každý při srovnání jeho publikace se staršími díly věnovanými husitské při s basilejským synodem.³

Až záviděníhodné badatelské soustředění umožnilo autorovi, aby plynule nadvázal na svou předešlou knihu, která mapuje historii neúspěšných husitských snah dosáhnout veřejného slyšení o kalichu i dalších pražských artikulech v naději, že se tento program, lapidárně shrnující Boží zákon, podaří prosadit jako závaznou normu života celého křesťanstva. Rok 1431 byl bodem obratu. Poté co ztroskotala šance na konání říšské synody s účastí husitských zástupců, poté co zemřel papež Martin V., jehož vystřídal Evžen IV., a poté co tradiční sázka na vojenskou porážku husitů znovu katastrofálně selhala, tentokrát u Domažlic, nabídl nedávno zahájený basilejský koncil husitům vytoužené oficiální slyšení, které jim špičky římské církve do té doby odíraly s odůvodněním, že s odsouzenými kacíři církev nedisputuje.

Vrcholný synod, jehož účastníci se považovali za „tělo“ tvořící všeobecnou církev, tím vlastně začal naplňovat tři hlavní úkoly, kvůli kterým se sešel: vyřešení husitské kauzy, nastolení míru v křesťanstvu a pokračování v církevní reformě. S českou kartou přitom hrál i s ohledem na veřejné mínění v německých zemích vystavených ničivým husitským vpádům. Zpočátku slabě navštívený koncil, který čelil snahám papeže Evžena IV. basilejské shromáždění rozpustit, by případnou dohodou o návratu husitů do církevního lůna, dosáhl v mocenském soupeření s papežstvím mimořádného trumfu, na nějž čekal též římský panovník Zikmund Lucemburský. Imperátor sice sympatizoval s koncilem, neboť ujednání s husity by mu otevřelo cestu k faktickému nástupu na český trůn, leč zatím potřeboval i papeže, z jehož rukou hodlal přijmout (a 31. května 1433 také přijal) císařské důstojenství.

3 Viz např. Krchňák, A., *Čechové na basilejském sněmu*. Řím, Křesťanská akademie 1967.

Všechny tyto souvislosti líčí Coufal s patřičným nadhledem, v němž snad poněkud zaniká jen okolnost, že koncil i Zikmund zřejmě už tehdy uvažovali, že v případě dohody s husity nasadí jejich vojenskou sílu proti osmanským Turkům, čímž v podstatě anticipovali záměry „renesančních“ papežů. Ostatně sjednocení církve (zahrnující nejen husity, ale též ortodoxní křesťany i menší křesťanské skupiny mimo Evropu) a naplnění jejího univerzalistického charakteru pokládaly duchovní elity za nezbytný předpoklad úspěšné nápravy církevního organismu i vítězného zápasu s expandujícím islámem. Klíčové pojmy *jednota a mír*, jež středověké křesťanstvo vnímalo jako nespornou hodnotu, proto příznačně dominovaly v dialogu mezi koncilem a husity zahájeném brzy po 29. srpnu 1431, kdy do Basileje dorazila zpráva o pohromě křižáckých oddílů u Domažlic.

Tímto datem fakticky začíná strhující příběh, který v Coufalově podání sledujeme po dobu dvou let téměř den po dni (někdy dokonce hodinu po hodině) až do 2. září 1433. Detailní rekonstrukce dění svědčí o autorově schopnosti maximálně vytěžít prameny a současně představuje jeden z hlavních přínosů obsáhlé a bez nadsázky objevené knihy. Mnoho cenných postřehů se týká i zdánlivě notoricky známých událostí, jakými bylo vydání listu *Compulit nos caritas*, kterým koncil oficiálně pozval husity do Basileje, i obtížné chebské rozhovory v květnu 1432 o podmínkách účasti husitské delegace na vrcholném církevním sněmu a o pravidlech chystaného učeneckého turnaje.

Autor netají přesvědčení, že takzvaný Chebský soudce, tolik vynášený českou historiografií, byl sice úspěchem husitské strany (ta za „nejpravdivějšího a nerozdílného soudce“ prosadila v Husových intencích „Boží zákon, praxi Kristovu a apoštolské a prvotní církve, spolu s koncily a doktory, kteří se na něm pravdivě zakládají“), nicméně úspěchem problematickým. Fakt, že oprávněnost husitského programu nebude posuzována kritérii stanovenými orgány římské církve, totiž narážel na nemalé úskalí, trefně vystižené Mikulášem Kusánským: „Podivuhodný soudce, který je zároveň součástí i svědkem těch, kdo vedou spor. A nemůže vynést rozsudek, leda prostřednictvím zázraku nebo vnitřního vnuknutí, což běžně nestačí.“⁴ Se stejným problémem se potýkal v Kostnici už Hus, když se dovolával Krista jako nejvyššího a nejdokonalějšího soudce. Vyřešení husitské kauzy prostě spočívalo na omylných lidech a jejich interpretaci Božího zákona.

Zasloužený zájem věnoval Coufal též způsobu sestavování husitské delegace, tvořené zástupci pražského, táboorského a sirotčího svazu. Zde bych pouze doplnil, že se při nominaci patnácti oficiálních ambasadorů přihlíželo v případech světských osob i k jazykovým znalostem (kupříkladu Vilém Kostka, Beneš Mokrovoušký z Hustířan i někteří další uměli výborně německy).

4 Coufal, D., *Turnaj víry. Polemika o kalich na basilejském koncilu 1431-1433*. Praha, Filosofia 2020, s. 176.

Před zahájením basilejské disputace se mohlo zdát, že více zjevných ústupků učinil koncil. Již tím, že začal oficiálně jednat s husity, považujícími církví odsouzené kacíře Jana Husa i Jeronýma Pražského za svaté mučedníky a prohlášujícími kalich za podmínku spasení, porušil kostnický dekret *Cum in nonnullis* (15. června 1415) i papežskou bulu *In eminentis* (22. února 1418). Svým způsobem navíc, byť nepřímou, rehabilitoval pražskou univerzitu, suspendovanou církevními orgány, když akceptoval jako jednoho z hlavních husitských mluvčích jejího oficiálního pověřence Jana Rokycanu. Avšak zdání klame. Koncil hodlal od počátku jednání přimět Čechy k povolnosti. Ukázala to nejen tvrdá stanoviska oponentů husitských řečníků, nýbrž také skutečnost, že čtyři koncilní experti polemizující s čtyřmi artikuly vystupovali zpočátku jako osoby prezentující své soukromé, tj. nezávazné názory. To se změnilo až po husitském nátlaku. Také setrvalá snaha církevního sněmu inkorporovat husity do svého ústrojí a učinit z nich jednu ze složek koncilního organismu naznačovala, že předseda koncilu Cesarini a jeho nejbližší spolupracovníci hodlají delegaci, vystupující jménem Českého království, nasadit ohlávku, aby byla co nejvstřícnější. Nachystanou léčku však husitští představitelé prohlédli a zachovali si potřebný manévrovací prostor. Ze stejného důvodu odmítli uzavřít po dobu jednání generální vojenské příměří. Zůstávali ve střehu, vědomi si síly svých zbraní.

Jak Coufal dokládá, promítla se pečlivá příprava koncilu na klání s husity také do personálního výběru čtyř oponentů husitských artikulů. Nebyl mezi nimi žádný expert, který měl osobní negativní zkušenost s českými „kacíři“, tedy ani mistr Jan Jeroným z Prahy, jenž se jako vyhraněný protivník husitské hereze nemohl vrátit do Čech, ani Thomas Ebendorfer z vídeňské univerzity, čelného učeneckého centra zaměřeného proti viklefismu a husitismu již v předrevolučním období. Obava, že by protihusitské zaujetí přerostlo v průběhu disputace ve vyřizování starých účtů, ohrožujících věcnou diskusi i možnost dohody, byla na místě. V praxi to potvrdili radikální husité, jimž připadla obhajoba tří relativně méně sporných článků. Táborový senior Mikuláš z Pelhřimova, sirotčí farář Oldřich ze Znojma i se sirotky spjatý mistr Petr Payne pojali svůj part jako příležitost objasnit duchovní elitě západního křesťanstva nejen hlavní body husitského programu, nýbrž i jako možnost vmést jí do tváře obvinění za všechny protihusitské výnosy a za rozpoutání války proti přívržencům kalicha. Tím znesnadnili pozici Janu Rokycanovi, který přistupoval k jednání s koncillem důrazně, leč korektně, veden snahou vyhnout se neplodným hádkám.

Rokycanova obhajoba laického kalicha a postoj koncilu k přijímání pod obojí způsobou tvoří páteř impozantní Coufalovy monografie. Zcela zaslouženě, neboť právě tento problém představoval už od časů kostnického synodu jádro sporu mezi husity a institucionální církví. Zatímco zbývající tři artikuly měly povytce právní a morální aspekt, článek o pojetí eucharistie náležel do sféry teologie a diskuse o něm se zákonitě dotýkala biblické hermeneutiky, eklesiologie i problémů kultu a ritu. Otázky, zda je možné nerespektovat autoritu vrcholných úřadů institucio-

nální církve s odkazem na nadřazenou normu Božího zákona, zda lze připustit výrazné odchylky v ritu, aniž by byla narušena církevní jednota, a jak přesně vymezit pojem křesťanské církve byly naprosto zásadní a souvisely s debatou o reformě církevního organismu, naléhavě požadované husity i konciliaristy.

Zůstane trvalou Coufalovou zásluhou, že díky shromáždění, obsahové analýze i nesnadné dataci desítek textů detailně postihl složitý proces formování stanovisek obou stran, od písemných konceptů přes ústní prezentaci na úmorných zasedáních v refektáři dominikánského kláštera až po oficiální písemná znění. Nespokojil se přitom s pohledem do dílny obou protagonistů disputace, Rokycany a Stojkoviče,⁵ ale nemenší úsilí věnoval pracím jednotlivých odborníků, kteří vytvářeli učenecké zázemí koncilu a svá dobrozdání i expertízy psali víceméně pro foro interno, avšak se snahou upozornit na svůj intelektuální potenciál (kupř. Mikuláš Jacquier či zatím jménem neznámý „Pařížský žák“). Rozbory jejich pojednání jsou pozoruhodným příspěvkem k poznání myšlenkového světa pozdně středověké scholastiky.

Nemá smysl podrobněji zde charakterizovat průběh disputace, trvajíc od ledna do dubna 1433 a fakticky pokračující ve sporu zahájeném v letech 1414–1415. Kontinuitu ostatně dokládaly osoby obou hlavních řečníků. Rokycana nastoupil na místo svého zesnulého učitele Jakoubka ze Stříbra, jenž, jak známo, nezbytnost, přikázanost, užitečnost, prospěšnost a spasitelnost podávání svátosti oltářní pod obojí způsobou zdůvodňoval především odkazem na nejvyšší autoritu Kristovu (J 6, 54) i na slova Apoštola (1 K 11, 25–29). Týnský farář se ale uchyloval i k obšírné historické argumentaci. Dovolával se tak nejen praxe prvotní církve, zachovávané východním křesťanstvím, nýbrž i příkladů z českých dějin. Pátráme-li po původu pozdější kališnické tradice, kterou sto let poté zaznamenal Bohuslav Bílejevský a jež operovala téměř nepřerušeným podáváním eucharistie sub utraque specie v českých zemích od cyrilometodějských dob, zjišťujeme, kam až sahají její kořeny.⁶

Bylo v řádu věci, že se Rokycana neváhal v Basileji přihlásit k památce „otců“ české reformace, vedle Jakoubka, „objevitele“ závaznosti kalicha pro všechny účastníky mše, též k Matějovi z Janova a Janu Husovi. Ze spisů všech tří mužů, zvláště pak Jakoubkových, ve svých vystoupeních významně čerpal. Ani husité teoretickou výzbroj nepodcenili, do Basileje si prý přivezli vůz plný knih. Naproti tomu dominikán (a tudíž předurčený strážce pravověří) Ivan Stojkovič, odchovanec pařížské Sorbonny a obdivovatel strážce kostnického koncilu Jana Gersona, kategoricky hájil magisterium nejvyšších orgánů institucionální církve v záležitostech víry i ritu

5 V Stojkovičově případě využil Coufal i ty jeho texty, které nezaznamenala ani základní monografie věnovaná jihoslovanském teologovi. Viz Strika, Z., *Johannes von Ragusa (+1443). Kirchen- und Konzilsbegriff in der Auseinandersetzung mit den Hussiten und Eugen IV.* Augsburg, Wißner-Verlag 2000.

6 *Bohuslava Bílejevského Kronika česká*. Ed. O. Halama. Praha, Univerzita Karlova v Praze – Evangelická teologická fakulta 2011, s. 31–37; s. 44–46.

a přijímání pod obojí způsobou neváhal upřít zmnožené svátostné účinky. Odmítal je však i proto, že oslabovalo výsostnou pozici kněží. Ivanův nesmlouvavý postoj, objektivně bránící jakékoliv dohodě, byl nicméně součástí promyšlené taktiky basi- lejského synodu, tiše kalkulujícího s drobnými ústupky husitům výměnou za jejich ochotu k podstatnějším kompromisům. Tato cesta přinesla úspěch.

Jan Rokycana, který si (jako pouhý mistr svobodných umění z „kacířské“ univerzity!) vydobyl v Basileji respekt některých špičkových evropských teologů i sympatie několika anonymních účastníků koncilu, upustil od Jakobovky definice nezbytnosti a přikázanosti kalicha, spokojiv se na oficiálním fóru pouze s jeho prospěšností, užitečností a spasitelností. A poněvadž ani prezentovaná husitská definice církve ne- vycházela striktně z Viklefova pojetí sboru věřících předurčených ke spasení, po- tevřela se pomyslná dvířka k dohodě. Ústup ze stanoviska v otázkách tak zásadních a citlivých si žádá stručné vysvětlení. Podle mého mínění byl důsledkem poznání, že koncil přijímání sub utraque specie jako nezbytnou a přikázanou podmínku spase- ní nikdy neuzná, čímž se zhroutila i naděje na přijetí husitského programu v celém západním křesťanstvu. Více než snahy manifestovat vůli k jednotě však sehrál v ná- zorovém posunu roli spíše zřetel k náladě unavené české veřejnosti toužící po míru a stabilitě. Husitští představitelé korigovali i své politické představy.

Také názorově pestrý a mnohohlasý koncil projevil vůli k dohodě. Nevyslyšel mi- litantní protivníky husitství a upřednostnil stanovisko expertů nakloněných kom- promisu, na předním místě Mikuláše Kusánského. Vynikající teolog a filosof uznal historické argumenty husitů s tím, že subunitní praxi prosadila římská církev až na IV. lateránském koncilu roku 1215 (ve skutečnosti lze tento trend pozorovat už dříve), a vyslovil se pro různost ritu v rámci jednotné církve, tj. pro udělení konce- se kalicha husitům, ovšem s omezujícími podmínkami. Spásy podle něj nedosahu- je křesťan přijímáním eucharistie, nýbrž vírou a láskou. Zároveň Mikuláš ve shodě s ostatními teology nehodlal ustoupit z pozice konkomitance, tj. názoru, že v eu- charistii pod jednou i pod obojí způsobou je přítomen celý Kristus. Koncil tak udržel linii uznávající sice autoritu Bible (resp. Božího zákona), avšak jednoznačně svěřující její interpretaci institucionální církvi.

Na konci vleklého tříměsíčního jednání v Basileji se zvolna rodily obrysy dohody zvané kompakтата, o jejichž principech rokoval na přelomu jara a léta 1433 v pří- tomnosti koncilních legátů svatotrojický sněm v Praze. Jeho veřejná jednání i ku- loárové diskuse Coufal pečlivě analyzuje, stejně jako rozhovory tříčlenné husitské delegace v Basileji v průběhu srpna. Na prahu září 1433, kdy se z Basileje vydala na cestu do Prahy další koncilní legace, střežící v zavazadlech návrh kompaktat, svůj výklad končí. Lze jen litovat, že autor nepokračoval alespoň do 30. listopadu 1433, kdy vůdčí kněží všech husitských stran dohodu s koncilem (na rozdíl od čes- kého sněmu) rukoudáním schválili.

Příběh basilejského turnaje víry, dle Coufalova mínění jednoho z nejvýznamněj- ších středověkých eucharistických sporů, nekončí harmonicky. Brzy došlo na hlasy

bojovných skeptiků tvrdících, že se husité vnitřně nikdy nevzdají názoru o přikázanosti a nezbytnosti kalicha a že neustoupí ani od podávání eucharistie pod obojí způsobou dětem v nerozumných letech. Ambasadoři koncilu to zjistili už při pražském pobytu začátkem léta 1433, když viděli rozhorlené husitské politiky požadující nadále obhajobu kalicha jako Kristem přikázané podmínky spasení. Všechny tyto problémy zůstaly otevřené i po slavnostním vyhlášení kompaktát v Jihlavě 5. července 1436.

Tato rozsahem limitovaná recenze nemůže plně postihnout veškeré nové poznatky, které Coufal ve své knize přináší. S radostí však konstatuje, že nikdo před ním nepodal při zpracování mimořádně závažného tématu srovnatelný heuristický a interpretační výkon. Věřoučně klání husitů s basilejským synodem podává autor s patřičnou plasticitou, navíc s pochopením pro stanoviska obou stran i s odstíněním názorových diferencí jak v husitských řadách, tak především mezi účastníky koncilu. Ediční příloha, obsahující sedm dosud nepublikovaných dokumentů, představuje jakousi ochutnávku z obrovské masy pramenů dosud čekajících na vydání. Dušan Coufal (ještě spolu s několika svými generačními kolegy) tak každým svým vědeckým počinem příkladně naplňuje dávné výzvy Františka Palackého a Jaroslava Golla, volajících po soustavném studiu a zpřístupňování pozdně středověké bohoslovné produkce, bez jejíž znalosti nebude obraz husitství a jeho myšlenkového přínosu úplný.

Petr Čornej

Husitská teologická fakulta Univerzity Karlovy, Praha
petr.cornej@seznam.cz

Historie jazykových forem v geometrii a výtvarném umění

Ladislav Kvasz: Prostor mezi geometrií a malířstvím

Vývoj pojetí prostoru v geometrii a jeho zobrazení v malířství od renesance po 20. století

Ze slovenského originálu přeložila Barbora Kamrlová.
Praha, Slovart 2020. 237 s.

Monografie *Prostor mezi geometrií a malířstvím. Vývoj pojetí prostoru v geometrii a jeho zobrazení v malířství od renesance po 20. století* je velmi originálním počinem, v němž se se prolínají hranice umění a vědy a jenž má šanci oslovit a v dobrém slova smyslu ovlivnit kulturně-vědecký diskurs. Jejím autorem je slovenský matematik a filosof Ladislav Kvasz, který již mnoho let žije a pracuje v Praze. Deklarovaným cílem